

MAGYAR SZTOIKUSOK

Tanulmányok az újsztoicizmus
magyarországi történetéről

Szerkesztette
Bene Sándor

Gondolat Kiadó
Budapest, 2024

Megjelent a Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
20700B800 témaszámú kutatási projektjének
(„A sztoikus hagyomány a magyar irodalomban”)
támogatásával.

Szaklektor
Lázár István Dávid

© Szerzők, 2024
Szerkesztés © Bene Sándor, 2024

Minden jog fenntartva, bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz,
illetve adatfeldolgozási rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat*

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Eöry Zsófia
Tördelte, a borítót tervezte Lipót Éva
A borító Peter Paul Rubens képének felhasználásával készült
(Jan Gaspar Gevartius, 1628; Királyi Szépművészeti Múzeum, Antwerpen)

ISBN 978 963 556 562 7

Tartalom

BENE SÁNDOR	
Bevezetés	7
 KLANICZAY KÖREI	
BOROS GÁBOR	
Sztocizmus, újsztocizmus, Klaniczay Tibor	17
BENE SÁNDOR	
A modernitás válaszútjain	
<i>Klaniczay Tibor és Keserű Bálint vitája az újsztocizmus hazai recepciójáról</i>	30
KÖSZEGHY PÉTER	
Klaniczay Tibor és a manierizmus	62
BÁNKI ÉVA	
Nyugati középkor a virágénekvita tükrében	
<i>Zemplényi Ferenc és Szigeti Csaba udvariságkonceptiói</i>	69
 A FELEKEZETEK VILÁGA	
BALÁZS MIHÁLY	
Új javaslat Christian Francken Epiktétosz-fordításának értelmezésére	87
SZABÓ ANDRÁS	
Szenci Molnár Albert 1613 utáni kapcsolati hálójához	123
P. VÁSÁRHELYI JUDIT	
Értekezés a Legfőbb Jóról	
<i>Discursus theologicus, ethicus et historicus de Summo Bono (1598–1777)</i>	134
BÁTHORY ORSOLYA	
Pázmány és Seneca	150
HARGITTAY EMIL	
A „clarissimus vir”, Justus Lipsius Pázmány Péter műveiben	169

AZ IRODALMI RECEPCIÓ

ÁCS PÁL

„Ki magáé lehet, az ne legyen másé”

Rimay és Seneca

179

LACZHÁZI GYULA

Neosztoicizmus, meditáció és férfiaság Rimay János költészetében

199

MOLNÁR DÁVID

„Élni kezdegetni bolondok’ szokása”

Filiczki János sztoikus intelmeiről

215

PETRŐCZI ÉVA

Két sztoikus hős

Pápai Páriz Ferenc és Pierre Du Moulin

232

SMRCZ ÁDÁM

Lipsius magyar fordításainak eltérő szemléletmódjai

Laskai János és Egyházas-Boda József

240

A TÖRTÉNETI TÉR ÉS IDŐ

TÓTH GERGELY

Lipsius, Bodin és Botero magyar olvasója

Államtudomány, aforizmák és történelmi exemplumok Révay Péter műveiben

259

NAGY LEVENTE

„Nagyságot az Isten hívja...”

I. Rákóczi György és Esterházy Miklós levélpárbaja 1644-ben

270

Irodalom

287

Névmutató

329

A kötet szerzői

337

BENE SÁNDOR

BEVEZETÉS

Magyar sztoikusok című kötetünk az azonos címmel, 2023. december 1-jén, a Károli Gáspár Református Egyetem Benda Kálmán Szakkollégiumában tartott tudományos konferencia anyagának szerkesztett változatát tartalmazza. A konferenciát a régi magyar irodalom és kultúra (s többek között a sztoicizmus és manierizmus) történetének kiemelkedő kutatója és tudományszervezője, Klanczay Tibor akadémikus emlékének szenteltük: a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének egykori igazgatója éppen száz évvel korábban, 1923-ban született. Az ilyen kötetekhez készülő szerkesztői bevezetők két megoldás közül választanak. Ha a téma relevanciája és időszerűsége magától értetődő, akkor az egyes előadások ismertetéséből a kötet egészének ívére, koncepciójára térnek, arra a többletre, amit az egymáshoz fűzött, immár tanulmánnyá átdolgozott írások együtt jelenthetnek, túl a külön-külön, egyenként is felmutatott értékeiken. Ha a kötet jó, akkor visszaigazolja a bevezetőben megelőlegezett bizalmat.

A jelen bevezetés kénytelen a másik utat járni, és a választott téma jelentőségét, aktualitását megindokolni. A tárgy ugyanis a 16–17. századi európai szellemi kultúra egyik kevesek (mondjuk úgy: a szellemi arisztokrácia) által művelt szeletének korabeli magyar visszhangja. Nem a széles tömegeket megmozgató vallási vagy politikai mozgalmak, nem a reformáció, a katolikus megújulás, nem az államrezon és Machiavelli öröksége vagy éppen a természettudományok kora újkori forradalma, s nem is ezek valamelyikének hazai vonatkozásai a tanulmányok tárgyai. Hanem egy olyan szellemi áramlat hazai recepciója, amely a korabeli Nyugat-Európában is csak az intellektuális elit legszűkebb körének figyelmét kötötte le: az ókori sztoikus filozófia, főként Seneca örökségének újraélesztése és újraértelmezése. Az irány kezdeményezője a németalföldi filológus, a leideni, majd a leuveni egyetem professzora, Justus Lipsius (1547–1606) és a körülötte szerveződő „új-sztoikus” mozgalom volt. Lipsius kétségkívül a korabeli szellemi élet csillagának számított, akár egyetemi tanárként és textológus, filológus szakemberként (Seneca mellett Tacitus kiadója és kommentátora), akár népszerű életvezetési és politikai kézikönyvek szerzőjeként (*Az állhatatosságról, avagy buzdítás a közélet nyomo-*

rúsága idején, 1584; *Politika, avagy a polgári élet tudománya, különös tekintettel az egyeduralomra*, 1590). Levelezésének kritikai kiadása jelenleg a tizenharmadik kötetnél jár, és az írások jelentős része még meg sem jelent. Az európai eruditus világot ilyen mértékben átfogni előtte csak a legnagyobbaknak, Petrarcának, Erasmusnak sikerült. Kalandos élete, a katolikus és a protestáns világ közötti többszöri határátlépése, amely másoktól teljes identitásváltást követelt volna, csak fokozta személyiségének érdekességét. Ám az általa teremtett intellektuális divat hatókörének megítélésekor az utókor hajlamos a túlzásokra. A számtalan kiadás, a követők hada, a levelezők széles köre... – érzékcsalódás. A korabeli Európa legszűkebb értelmiségi, szakértelmiségi, hatalomgyakorló politikai és gazdasági elitjéről volt szó, kezdetben legfeljebb néhány tízezer fős közönségről. A siker azért tűnik mérhetetlenül nagynak, mert a ránk maradt legértékesebb médiafelületeket ez a néhány tízezer fős réteg írta, levelezte, nyomtatta, festette, rézkarcolta, építette tele.

Az üzenet valójában egyszerű volt, de a vallásháborúk korában, a közélet „nyomorúsága” idején több mint időszerű. Az érzelmeknek való kiszolgáltatottság csökkentése, önfegyelmezés, saját indulataink racionális kontrollja. Szeressük a hazát, de mérsékeljük a lelkesedést iránta; ragaszkodjunk a hitünkhöz, de tartózkodjunk a fanatizmustól; engedelmeskedjünk a hatalomnak, de ne azonosuljunk vele bensőnkben; a kudarcokat, csapásokat állhatatosan viseljük. A rendszer középpontjában álló erény, a *constantia* a személyiség integritását védte, egyfajta pozitív életenergiát adott, amelyre az alattvalónak éppúgy szüksége volt, mint a hatalmasnak. A szerep és a személyiség elválasztása napi léttechnika, fanatikusok között egyenesen túlélési stratégia volt. Az *Állhatatosság* az állampolgári engedelmességre tanított, a *Politika* a hatalomgyakorlás rugalmas racionalizmusát hirdette, Machiavelli fejedelmét visszaterelte ha nem is az igazi, de legalább a látszat szerinti, a közvélemény által elfogadott erény és a becsület útjára. A *Politika* élén mottóként egy Seneca-idézet állt: „Ha hatalmat akarsz mindenki felett, előbb magadat vesd az értelem hatalma alá. Sokakat tudsz vezetni, ha téged az értelem vezet.”¹ A levelezéskötetek példaanyaga pedig tökélyre fejlesztette azt a distinkciót, amely az újsztoikus életmód és gondolkodás alapja volt: a magán- és a nyilvános szféra rugalmas, modern elválasztását. Az előbbi kifinomult védelmének leghatékonyabb eszköze a lipsiusi stílusideál volt. Lipsius latin nyelve szakított az egyetlen, aranykori mintával, és Cicero követése helyett egy olyan „alkalmas elegyet” (*apta mixtura*) kínált, amelyet használói az antik Róma nyelvének különböző, archaikus és ezüstkori rétegeiből vegyítettek. Plautusból az egyik oldalon, Senecából, Petroniusból és Tacitusból a másikon. Ehhez persze nagyon jól kellett ismerni

¹ „Si vis omnia tibi subicere, te subice rationi; multos reges, si ratio te rexerit.” *Epistulae Morales ad Lucilium*, 37, 4.

a normát, amelytől eltértek: Cicero és Vergilius aranykori latinját. Kevesen voltak Lipsius valódi követői, akik magán- és nyilvános érzelmeiket, viselkedésüket, de még nyelvhasználati kódjaikat is folytonos morális és történeti kontroll alatt tudták tartani. Többet jelentett ez az ideál, mint a szellem fényűzését, intellektuális divatot: az ember időbe vetettségének – tehát az emberi tudás relatív voltának – tudását. A *studia humanitatis* aktualizált alkalmazását. Az üzenet egyszerűnek tűnt, a kivitelezése, a sztoikus morál aktív megélése viszont komoly elköteleződést, önfegyelmet és erőfeszítést követelt, nem csoda, hogy csak szűk kör kísérletezett vele. Egy-egy vallási mozgalom, még a legkisebb is, hatalmas tömegeket tudott megmozgatni ehhez a körhöz képest.

Miért nem olyan témákról konferenciázunk, amelyek sokakat tudnak megszólítani, látható és közvetlen haszonnal? Joggal merül fel a kérdés: mi a relevanciája egy ilyen témának a mai tudományos és oktatási térben, ahol éppenséggel nem az antik szövegek filológiájával való elmélyült (többéves felkészülést, közvetlenül meg nem térülő befektetést igénylő) foglalkozás tűnik a jövő irányába mutató stratégiának? Kell-e, értelmes-e ilyesmire közpénzt fordítani? A válasz egyszerűnek tűnik, de csak a múlt, a múltunk iránti amnéziával mondhatnánk ki jó lelkiismerettel. A történelem ugyanis nem az egyszerű választ igazolja, ezzel pedig valódi tudományos feladványt ad a kései kutatónak. Miért népszerű valami, ha első látásra kevésbé kifizetődő?

Ezzel a kérdéssel foglalkozott a konferenciánk, ezért gyűlt össze tizenhat előadó, és próbálta megadni a lehetséges válaszokat az iménti felvetés történetivé fordított formájára: mi magyarázza, hogy egy olyan intellektuális hóbort, mint az újsztoicizmus, nemcsak híveket szerzett magának a kora újkori Magyarországon és Erdélyben, hanem a legjobbakat, a legfelkészültebbeket tudta meghódítani (Rimay Jánost, Szenci Molnár Albertet, Pázmány Pétert és Zrínyi Miklóst)? Ők és szűkebb körük a Lipsiustól tanult nyelvet, gondolkodásmódot, fogalmakat akkor is életben tartották és továbbadták a következő generációknak, ha magával az újsztoicizmus politikai, erkölcsi programjával nem is értettek mindenben egyet. Lipsius eredeti gondolatrendszerében sok volt a következtetlenség, az elnagyoltság; a senecai sztoicizmus és a keresztény tanítás fátumfogalmainak egyeztetése megoldhatatlan feladványnak mutatkozott, a tanítás egyes elemei szétszóródtak a különböző rivális iskolák között, az irányzat életstílusként sikeresebb lett, mint zárt szakfilozófiai szisztémaként.² A veszteség azonban nyereséget is hozott. A megújított sztoiciz-

²Összefoglalóan: Jacqueline LAGRÉE, „Justus Lipsius and Neostoicism”, in *Routledge Handbook of the Stoic Tradition*, ed. John SELLARS, Routledge handbooks in philosophy, 160–173 (Abingdon: Taylor & Francis, 2016); Jan PAPY, „Justus Lipsius and Neo-Stoicism”, in *The Routledge Companion to Sixteenth Century Philosophy*, eds. Henrik LAGERLUND and Benjamin HILL, 203–221 (New York – London: Routledge Taylor & Francis Group, 2017). Lipsius pár-

mus több, mint ideológia: habitus és gondolkodásmód, „diskurzus” lett belőle.³ Ez történt nálunk is. Az újsztoikus hagyomány a magyar kultúra legértékesebb részének saját nyelvéné vált. Arany János a *Szózatot* magyarázva annak sztoikus alapfogalmát járja körül. „Hallottad a szót: »rendületlenül«...”. A *Rendületlenül* (1860) kíméletlen kritikával sorra veszi a téves értelmezéseket (a hazaszeretet torz formáinak szerepkatalógusát). A lecke minden strófa végén refrénnel, az értelem szavával sújt le a félremagyarázókra: „Hallottad a szót [...] *Értsd is a szót... Értsd meg a szót...*” S hogy itt a rációnak egy nagyon jól definiált formájáról van szó, arról a zárlat tanúskodik, amely sztoikus képet, a viharban mozdulatlanul megálló hajót és hajóst idézi, a „szent ima” pedig a sztoikus ideálra, a hűségre irányul: „Oh, értsd meg a szót: árban és apályon / – Szirt a habok közt – hűséged megálljon!” Az érzelmeket megfékező állhatatosság újsztoikus híve szintén *rendületlenül* áll a vizek közepén a viharban, a *De constantia* tanítómesterének, Langiusnak a szavával: „*inconcussus [...] mediis tranquillius in undis*”. A régi magyar fordításban, amelyet valószínűleg Arany maga is ismert: „ám-bátor ne csak háborogjon a te hazád, hanem romollyon, de te *mozdúlhatatlanul* megh-állasz” (Laskai János, 1641).⁴ A Lipsius-követő Rimay János után magyar nyelven Arany János írja a legnagyobb erővel versbe a sztoikus ideált.

Mindazonáltal, földön járó előszóhoz illően, a nemzeti megmaradás politikai teológiájánál gyakorlatiasabb példán szeretném szemléltetni a sztoikus-újsztoikus tematika relevanciáját. Olyannal, amivel egyetlen előadás sem foglalkozott, és a kötetben sem szól róla külön tanulmány, mégis alapja a közös gondolkodásnak és annak, hogy az most nyomtatott formában is testet ölthet. Az oktatásról van szó. Konferenciánknak egy történeti távlatból tekintve még mindig fiatal intézmény, a Károli Gáspár Református Egyetem, s annak is tehetséggondozó, elitet nevelő egysége, a Benda Kálmán Szakkollégium adott otthont. *Si licet magna*, vagyis ha szabad magas párhuzammal élni: hasonló helyzetben volt Lipsius ottani tanárkodása (1578–1591) idején az alig pár évvel korábban, a várost ostromló spanyol ágyúk tüzeiben alapított Leideni Egyetem. El kellett döntení, milyen irányba forduljon a bölcsészképzés: maradjon a mintegy véletlenül összeverődött tudományos elit utánpótlásának műhelye, vagy pedig vegye fel a versenyt a nagy diáktömeget fogadó és a hallgatók sokaságából jól megélő német protestáns univerzitásokkal, eset-

huzamos fölül- és alulértékelésének tudománytörténeti jelenségéről: Jan PAPY, „Lipsius’ (Neo-) Stoicism: Constancy between Christian Fate and Stoic Virtue”, in *Grotius and the Stoa*, ed. Hans W. BLOM and Laurens C. VINKEL, *Grotiana* 22–23, 47–72 (Assen: Royal Van Gorcum, 2004).

³ John SELLARS, „Justus Lipsius’s *De Constantia*: A Stoic Spiritual Exercise”, *Poetics Today* 28 (2007): 339–362.

⁴ LASKAI János, *Válogatott művei*, szerk. TARNÓC Márton, Régi magyar prózai emlékek 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 81. (*De constantia*, I, 6.)

leg szerényebb testvéreikkel, a mai főiskoláknak megfelelő *gymnasium illustré*ket fenntartó birodalmi városok kínálatával? Az oktatási piac széles volt, de nem ki-meríthetetlen, a részint hazai, de részint városról városra vándorló külföldi („peregrinus”) hallgatótömeg megnyeréséért nagy verseny folyt, és Leidenben olykor bizony foghíjas padsorok fogadták az európai hírű filológusok előadásait. Justus Lipsius ekkor levelet írt a frissen megválasztott és kinevezett kancellárnak (a korabeli terminológiában: kurátornak), Paulus Busiusnak.⁵

A híressé vált levél két témát jár körül: a tehetséggondozó kollégium létesítését és a filozófia oktatását. Az utóbbi alatt persze a mainál szélesebb terület értendő: a magasabb tudományba bevezető bölcsészképzés filológiai, retorikai, poétikai stúdiumai is idetartoztak a történétírók és politikusok, valamint a morálfilozófusok olvasásával együtt. A társadalmi-gazdasági haszon megszállottjainak szemében: egybegyűlt itt minden „tudni nem érdemes tudomány”. Nem is csoda, hogy megcsappant irántuk a hallgatói érdeklődés. A hallgatók gyorsan szerettek volna túlesni egy hatékony, célirányos (és csökkentett követelményrendszerű) bevezető stúdiumon, hogy minél előbb a valódi – és mérhető jövedelemmel, megélhetéssel kecsegtető – diszciplínákat (orvostudományt, jogot, teológiát) hallgathassák. Szegényebb országokban, amelyek csak főiskolai szintű oktatást engedhettek maguknak, a gyorstalpaló képzést a *loci communes* oktatásával, majd annak fejlettebb, technicizált, pedagógiaiilag hatékony változataival, a melanchthoni és ramusi dialektika és retorika segítségével, az enciklopédikus tudás kompendiumaival oldották meg. A Leidenbe érkező hallgatók részéről is nagy volt a nyomás a lefele alkalmazkodásra. Lipsius oktatási programja, amelyről a kurátort meg akarja győzni, ennek a praktikus szemléletnek a fő támaszát, Petrus Ramus csodatevő módszerét és az ő nyomán kibontakozó kompendiumkultúrát veszi célba,⁶ a filozófiaoktatás megerősítésének céljával.

⁵ A címzett (Paul Buys, 1531–1594) életéről, a levél datálási kérdéseiről: Mark MORFORD, „Life and Letters in Lipsius’s Teaching”, in *Iustus Lipsius Europae Lumen et Columen: Proceedings of the International Colloquium Leuven 17–19 September 1997*, eds. Gilbert TOURNOY, Jeanine de LANDTSHEER and Jan PAPY, *Supplementa Humanistica Lovaniensia* 15, 107–123 (Leuven: Leuven University Press, 1999), 108–109.

⁶ PAPY, „Lipsius’ (Neo-)Stoicism...”, 61. A ráimizmus tudásszociológiai, oktatástörténeti paradigmájáról: Howard HOTSON, *Commonplace Learning: Ramism and its German Ramifications, 1543–1630* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 25–37; Howard HOTSON, „Ramizmus: Egy irodalmi és pedagógiai mozgalom technológiai, vallási és társadalmi dimenziói”, ford. ZÁSZKALICZKY Márton, *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 55 (2009): 116–141; vö. KECSKEMÉTI Gábor, „A humanista filológiai hagyomány és Magyarország”, in *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor és TASI Réka, 13–51 (Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012), 35–36.

A többi, kisebb jelentőségű segédtudományt műveljük és tiszteljük itt, miközben elhanyagoljuk úrnőjüket és királynőjüket? Éppen ennek nincs helye a saját helyén? [...] Hiszen ezekhez a filozófia vezet el – hát te, bölcs férfiú: vezesd be! A barbárság rettent? Tüskés bozót nőtte be a hozzá vezető utat? Kerekedj felül amazon, emezt meg tisztítsd meg! [...] Arra szólítalak, hogy hívd vissza ama igazi, törvényes Istennőt: ne a mai, bepiszkolt álfilozófiát, hanem Őt magát, igaz ábrázatjával és tiszteletével.⁷

A skolasztikus kommentároktól beszennyezett, olvashatatlanra magyarázott tárgy nem vonzza a kellemeset kereső ifjúságot. A hallgatók „amint megérkeznek, már menekülnek is tovább: s bizony joggal teszik, ha nem akarnak bódító kábszert szívni magukba tudomány gyanánt”. Lipsius borzadva írja le: még magát Arisztotelészt is „csökkentik” és kivonatolják. Holott az egyszerűsítő, lebutító magyarázatok helyett tőle is az eredeti műveket kellene olvasni, azok között sem a kétes hitelű (nem általa kidolgozott) *Logikát*, hanem az ifjakat érdeklő *Politikát*, a természettudományos műveket és főként az *Etikát*. Az Arisztotelész vezette hadhoz csatlakozzanak a segédcsapatok, Platón, Epiktétosz, Plutarkhosz, Seneca, sőt – az irodalomoktatásnál tartunk! – „a költőket sem űzném el a seregtől: bizony ezeket is haszonnal lehet közpénzen oktatni az iskolákban!”

Mindezek persze a „hagyományos” humanista követelmények és érvek; ám Lipsius itt fordul rá az igazi veszély ecsetelésére. A lebutított, a pusztán módszerrel azonosított praktikus tudást a barbárságnál is veszedelmesebbnek tartja! Mai párhuzammal a hálózati kultúrának, a mesterséges intelligenciát megelőző programoknak, pontosabban azok egyszerűsített „applikációjának” világában járunk:

Új emberek jönnek, új utakat törnek, s szétkergetve a régi szektát, a bölcsesség gyümölcsét Ramus és Philippus földcskéin szeretnék betakarítani. Mit is mondhatnék? Egyiket sem hibáztatom. Mindkettő tanult, kitartó, iparkodó: s bizony nagyot tévednék, ha őket okolnám, hogy e tévedésünkbe ők tereltek bennünket. A tájékozódást segítő összefoglalásokat hordtak össze: de vajon megtiltották, hogy magukat a forrásokat is megkeressük? Követőik mégis így fogják fel, s nem útnak, hanem célnak tekintik őket. Nem rajtuk keresztül akarnak az antikokhoz eljutni, hanem velük helyettesítik azokat. Philippusról, amilyen ember volt, biztosan tudom, hogy más volt a szándéka: Ramusról csak remélem. Ha az utóbbi azzal kérkedett is, hogy egyedül ül a bölcsesség trónján, levette onnan a régieket: az előbbi mégsem volt járatlan a bölcsék írásaiban [...] Nem vetem meg, és nem is vetem el egészen őket (tudom és elismerem, hogy sok jó van rö-

⁷ Justus Lipsius Paulus Busiusnak, Leiden, 1583. július 12. Iusti LIPSI *Epistolae*, 1–14, eds. Aloii GERLO et alii (Brussel: Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1978–2006), 1: 436–440, itt: 438–439.

vidségükben és rendjükben): mégis azt tanácsolnám, maradjanak meg saját határaik között, érék be a magántanítással és magántanítványokkal. [...] Fiatalságunk pedig hallgasson arra, amit mondok: sosem lesz naggyá az, aki számára Ramus a nagyság!⁸

Lipsius másik témája a kollégiumalapítás. Az elit elitjét szeretné összehozni itt, legalább harminc-negyven hallgatót a leideni diákság legjobbjaiból.

A legválogatottabb hallgatók szemináriuma lesz ez: azoknak a vetése, akikből az egyház és az állam vezetése kikel majd. Ne is kerüljenek be mások, mint a hon szülöttjei, akik nevelésüket a hazában, a hazáért és a hazától kapják. Miért is engednénk át és pazarolnánk az anyatejet külföldiekre, megfosztva tőle a saját sarjakat? Ne tegyék: és befektett költségeik halmozottan térülnek majd meg.⁹

Van ennél időszerűbb, forróbb téma a mai felsőoktatás világában? Az információ-gazdálkodás, a szelekció és az archiválás célszerű aránya, a tudás hatékony instrumentalizálása – ma is ebben a körben forognak a vitáink. Hatékonná válni, de hogyan? Az a tudás, amelyet Lipsius árult, sokba került. Nagy befektetéssel, mégis a legjobb ár-érték arányon forgalmazott „terméke” saját maga volt. Pontosabban az az autonóm értelmiségi közszereplő, aki felette áll a vallási és politikai propaganda olcsó kufárrétegének, és valódi tanácsokat képes adni az antik tudásanyag kifizetődő hasznosítására. Látszólag életidegen textológiai és filológiai munkájának, Tacitus-, Seneca-, Polübiosz-edícióinak eredményeiből megújult a korabeli hadtudomány¹⁰ és a nemzetközi jog,¹¹ kifinomult kommunikációs technikák birtokába került a politika (és a politika ellen védekezni kénytelen szakértelmiség) világa.¹² A Leideni Egyetemet, amelynek sztárprofesszora volt, és amelynek vezetésében is évekig részt vett (1579-től 1581-ig rektorként), az ő távozása után is sikerült megtartani elsődleges tudásközpontnak, s ebben óriási szerepet játszottak a „haszontalan” filozófiai és filológiai (mai szóval bölcsészettudományi) oktatás luxusberuházásai. Nem elég ehhez sok hallgató. A sokból kiválasztott jó hallgatók

⁸ Uo., 439–440.

⁹ Uo., 437.

¹⁰ Geoffrey PARKER, „The Limits to Revolutions in Military Affairs: Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy”, *The Journal of Military History* 71 (2007): 331–372.

¹¹ Halvard LEIRA, „At the Crossroads: Justus Lipsius and the Early Modern Development of International Law”, *Leiden Journal of International Law* 20 (2007): 65–88.

¹² Halvard LEIRA, „Justus Lipsius, Political Humanism and the Disciplining of 17th Century Statecraft”, *Review of International Studies* 34 (2008): 669–692.

is kellenek, az eredeti források ismeretére szoktatott, a retorikán, poétikán, történelmen, filozófián iskolázott elit elitje.

A tanulság a következményekből könnyen levonható. A mai Európa leggazdagabb, központi régiói azok maradtak, ahol ez a csoport érvényesítette a maga önreflexív értelmiségi igényeit (a szaktudás mellett). Ahol egyre szélesebb lett a „későhumanista” csendestárs-hallgató-olvasó réteg, amelynek ugyan befolyása nem volt, de szellemi igényei igen, követni kívánta a változásokat, s nem érte be a félperiféria régióit jellemző másodlagos kompendiumtudással. Az újsztoicizmus és főként vezéralakja, Lipsius ezért paradigmaértékű és aktuális jelenségek. Nem a zárványént létező, uralkodói vagy állami kegyből kitartott, belterjes elitkultúra és a hasznos tudástermelés együttélésének „semi-barbarus”, félbarbár modelljét adják, hanem a magaskultúra, méghozzá a humán tudományra alapított magas-kultúra történelemformáló erejét mutatják.

Érezték ezt azok a régi magyarok, Lipsius hívei és az őket követő nemzedékek tagjai, akikről az itt következő kötet írásai szólnak. És tudták a sztoicizmus kutatásának 20. századi reneszánszát meghatározó tudósok és tudományszervezők is. Mindenekelőtt Klaniczay Tibor, aki egykori Eötvös-kollégistaként akkor (az ötvenes évek végén) kezdett az újsztoikus kultúrával foglalkozni, amikor sokaknak volt szükségük állhatatosságra, mint Lipsius írta: „bátorításra a közélet nyomorúságaiban”. Akkor összpontosította a hazai irodalmi hagyományt feltáró filológiai és textológiai kutatásokat a Ménesi útra (az Eötvös Collegium épületébe), amikor – a marxista brossúrakultúra virágzásának idején – azok a leghaszontalanabb szellemi fényűzésnek tunktek, és semmilyen kimutatható haszonnal nem jártak a nép-gazdaság szempontjából. Makacsul állhatatos követői és egykori hűségese tanítványai most, fél évszázaddal az ő kezdeményezése után újra idejét érezték, hogy rátekintsenek a sztoikus hagyományra, esettanulmányok során át vizsgálva, hogyan áramlott szét a modernség egyik legfontosabb diskurzusa az arra különösen érzékeny, vallási és politikai viszályoktól sújtott közép-európai régió kultúrájában, s lett részévé sokszor a lipsiusi eszméktől távol álló gondolkodás- és életformának, irodalmi műfajoknak is. Munkájuk talán nem lesz haszontalan. S hogy ezt megtehették, abban nagy köszönettel vett része volt a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának, amely a konferenciát szervező kutatási programot (*A sztoikus hagyomány a magyar irodalomban*) saját pályázati keretből támogatta, és a Benda Kálmán Szakkollégiumnak, amely helyet adott a közös gondolkodásnak. Az összefogásnak meggyőződésem szerint van némi köze a lipsiusi oktatáspolitikai ideálhoz, a kurátorhoz írott levél szelleméhez.